

A DIFFICULT PERSON

Elisabet Sjövall, sexuality and femininity

LENA LENNERHED

Keywords

Elisabet Sjövall, sexuality, abortion, rape, RFSU (The Swedish Association for Sex Education)

Summary

Elisabet Sjövall (1915-1981) was a Swedish gynecologist, with a range of additional responsibilities. She was the director of the Gothenburg City Council Center for women applying for abortion, a social democratic politician and member of parliament from 1957-1968, the president of RFSU which is The Swedish Association for Sex Education, from 1961-1964, and the author of two works of fiction: the novel *Barlast* (1946) and the play *Fyra människor* (1951). In this article, Sjövall's view on the sexual experience and consequences' of sexual life are discussed. As a member of parliament, Sjövall argued for a revised and more equal law on sterilization. She also argued against the criminalization of rape within marriage in the 1960s because she considered sex and violence to be intertwined and was of the view that the sexual act should be regarded as a mutual agreement.

In the abortion debate in the early 1960s, Sjövall argued against the introduction of abortion on demand. In private letters, Sjövall wrote about herself as a heterosexual person who had had several homosexual contacts, and with experiences of a sexual life she described as "unique" in "beauty and holiness". This article argues that Sjövall's emphasis on sexuality as mutual as well as a complex force can explain some of her political standpoints on sexual issues.

Historisk genusforskning har under åren lyft fram en rad kända och okända kvinnor som verkat i det offentliga. Ett namn som sällan nämns är Elisabet Sjövall. Hennes ställningstaganden i frågor om kropp, kön och sexualitet framstår i efterhand som både konservativa och radikala. Lena Lennerhed har sökt i arkiven och funnit en besvärlig människa, både med och mot sin samtid.

EN BESVÄRLIG MÄNNISKA

Om Elisabet Sjövall, sexualiteten och kvinnligheten

LENA LENNERHED

Elisabet Sjövall var en stridbar kvinna som fick mycket ur händerna, en person som kunde skapa rubriker. Idag är det få som vet vem hon var och vad hon gjorde. Starka kvinnor brukar dras fram ur historiens gömslen. Varför har vi ännu inte fått höra berättelsen om Elisabet Sjövall? Är det en tillfällighet? Eller är det för att vi har svårt att få henne att passa in i en enkel berättelse? Sjövall var en hårt yrkesarbetande kvinna som hyllade moderskapet. Hon var en riksdagsledamot som motsatte sig att våldtäkt inom äktenskapet kriminaliserades. En RFSU-ordförande som inte ville införa fri abort. Hon är svår, för att inte säga besvärlig, att placera i en given kategori. Hur ska vi förstå Elisabet Sjövall?

Först en biografisk orientering. Sjövall (1915-1981) föddes i Stockholm. Efter studentexamen 1933 följde medicinstudier. Hon utbildade sig först till gynekolog men övergick därefter till psykiatrin. I ett tioårigt äktenskap föddes en dotter. 1949 började Sjövall arbeta vid psykiatriska polikliniken på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, och därefter vid Göteborgs stads rådgivningsbyrå för abortsökande kvinnor. Hon engagerade sig tidigt i politiken. I ett nummer av tidskriften *Kontakt: organ för Svärjes socialistiska studerande ungdom* från 1933 syns Sjövall bland redaktionsmedlemmarna. Hon engagerade sig i socialistiska Clarté och sedan i SAP, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. Sjövall var ledamot i Göteborgs

stadsfullmäktige 1955-56, och riksdagsledamot i andra kammaren åren 1957- 1968. Parallellt engagerade hon sig sexualpolitiskt i RFSU, Riksförbundet för sexuell upplysning. År 1950 blev Sjövall ordförande för RFSUs lokalavdelning i Göteborg, och åren 1961-1964 var hon RFSUs förbundsordförande. Dessutom skrev Sjövall två skönlitterära verk vilka kretsade kring relationer och abort: romanen *Barlast* (1946) och dramat *Fyra människor* (1951).¹ Sjövall satte läkaruppgiften högt. Det var som läkare hon gick in i politiken och i RFSU, och det var med sina medicinska kunskaper och erfarenheter som grund som hon författade sina skönlitterära verk.²

En modern sexualitet – teori och tematik

Sexualitetshistorisk forskning har i stora stycken inriktats mot den av stat, kyrka eller sexologi föreskrivna och ideala sexualiteten. Likaså har kritik av och kamp mot vad som uppfattats som repressiva lagar och begränsande normer studerats. Perspektiv på makt och motmakt har till stor del stått i fokus. Intresset för sexuella känslor och upplevelser i historien har inte varit lika framträdande, men sociologen Anthony Giddens ger exempel på detta i sin bok *Intimitetens omvandling* (1995).

Giddens menar att en ”plastisk sexualitet” utvecklats i det moderna samhället, en sexualitet löst från banden till fortplantning och biologi och istället länkad till ett reflexivt jag-projekt. I moderniteten blir sexualiteten föränderlig och formbar, och en länk mellan kropp, jag-identitet och sociala normer. Processen kan även relateras till en ökad jämlikhet då den innebär ett frigörande av kvinnors njutning och banar väg för idén att heterosexualitet kan ses som en sexualitet bland andra.³

En annan tendens Giddens påtalar är ”den rena relationen” som ersättning för det traditionella äktenskapet. Den rena relationen grundas på ömsesidighet, förtroende och öppenhet och upprätthålls bara så länge båda parter finner den tillfredsställande. I den rena relationen finns rum för vad Giddens kallar den ”sammansmältande kärleken” som är aktiv, sexuell och med ett jämlikt känsloutbyte till skillnad från den romantiska kärlekens projiceringar och ideal om den enda rätta.⁴

Giddens teori om denna intimitetens förändring, hans fokus på sexuella känslor och upplevelser i det moderna samhället ger en ingång till och perspektiv på Sjövalls idéer. Denna artikel kretsar kring två teman. Det ena är just Sjövalls bild av den sexuella upplevelsen. Hur beskriver hon den sexuella njutningen och relationen? Och hur relaterar Sjövall den sexuella upplevelsen till frågor om kön och sexuell identitet? Ytterligare ett tema i artikeln är sexualitetens konsekvenser. Sjövall arbetade större delen av sitt liv med oönskade graviditeter och abort – teoretiskt, praktiskt och politiskt. Hur ser Sjövall på abort? Och hur beskriver hon sexuallivets emotionella och existentiella konsekvenser?

Sjövall var en komplex person med ett stort engagemang. Som idéhistoriker

försöker jag förstå Sjövall genom en kontextuell läsning av ett urval av hennes texter, det vill säga att jag – så långt utrymmet här medger – tolkar hennes idéer mot bakgrund av ett omgivande sammanhang. Jag vill också förstå hennes tänkande genom att läsa olika typer av texter som hon författat och låta dessa brytas mot varandra; skönlitterära texter, inlägg i riksdagen, sexualpolitiska artiklar, och privata brev. Jag kommer i det följande att diskutera Sjövalls syn på upplevelser och konsekvenser av sexualitet, hennes ställningstaganden i frågor om steriliseringar, våldtäkt och abort, för att avslutningsvis beröra hennes brev om homo- och heterosexuallitet till vännen Ragnar Liljedahl. Är det möjligt att finna en röd tråd i hennes tänkande?

Relationsdramer

Elisabeth Sjövall publicerade under sitt liv två skönlitterära verk; *Barlast* och *Fyra människor*. De kom till då Sjövall var i trettioårsåldern, och skildrar kvinnors sexualitet, kärlek, arbetsliv och moderskap. I båda verken är aborttemat centralt.

Barlast från 1946 är en roman om starka passioner och komplicerade relationer. Konflikten som löper genom boken är huvudpersonen Karins; att vara en kvinna som älskar, som är mamma, och som samtidigt är självständig och yrkesverksam. *Barlast* kan också beskrivas som en läkarroman – boken vimlar av medicinska termer och uttryck. Den består dock inte i genrens traditionella ”kärlek på lasarett”-skildring, med syster i romantiskt möte med doktor, utan är en berättelse om två jämlika läkare, Karin och Thomas, som möts i arbete och erotik.

Barlast inleds med ett brev från Karin till Thomas. Året är framtidens 1962 och Karin som i många år levt och arbetat i Indien är döende i cancer. Hennes önskan är att Thomas ska ta sig an hennes trettonåriga dotter – besvärlig, begåvad och försummad – vars far är död. Thomas läser och minns den kvinna han varit närmare än någon annan: ”han hade upplevt hennes intellekts strävan efter fulländning; han hade accepterat hennes heta, ibland förtärande sexualitet och mött henne som jämbördig”.⁵ Läsaren förs därefter tillbaka i tiden och får följa deras historia.

Sexualiteten spelar en viktig roll i Karins och Thomas relation, och den skildras inte utan svärta. När Sjövall låter Karin meddela Thomas att hon är så nedstämd att hon inte längre finner njutning i att onanera, var det med en för tiden ovanlig öppenhet.⁶

Under den tid då Karin och Thomas har ett förhållande blir Karin själv patient på det sjukhus där hon arbetar. För den läsare som är lekman är det inte helt enkelt att till en början förstå vad som sker. Thomas opererar henne och efter sida upp och sida ner av detaljer om tarmslyngor och peritonitretningar visar det sig att Karin är gravid, sjuk och att hon får ett missfall. Det framgår att Karin varit ambivalent inför graviditeten och funderat över om hon skulle föda eller göra en abort. Efter denna händelse blir livet svårt, liksom relationen, och Karin och Thomas går skilda vägar. Karin lämnar Sverige för Indien där hon deltar i befrielsekampen, bygger upp en hälso- och sjukvård ”av västerländska mått och med hög internationell standard” och hedras med statsbegravning vid sin död.⁷

Slutet blir en appell för kvinnans frihet och för läkaren i mänsklighetens tjänst.

Vad var då barlasten i denna berättelse? ”Kanske är det jag kallar sensualism endast ett annat ord för ett begär hos mig att nå in till en annan människa, att ge. /---/ Kanske är det min båts barlast, som håller den på rätt köl. Men det händer att du måste kasta barlasten över bord för att klara seglatsen.”⁸ Karins barlast, hennes ”vackraste ägodel”, är förmågan till intimitet. *Barlast* handlar om huruvida föräldraskap, kärleksrelationer och yrkesarbete låter sig förenas – här en kvinnokonflikt och en inre konflikt. Men än mer handlar romanen om en kvinnas begär att förenas med en man, i ord och mening likt Giddens beskrivning av den ”rena relationen”: ömsesidig, sexuell men kanske också temporär.

I *Barlast* tas abort upp som en tanke och en möjlighet men inte så mycket mer. I dramat *Fyra människor* från 1951 är temat däremot centralt. Platsen är Köpenhamn och året 1945, strax efter ockupationen och krigsslutet. De fyra karaktärerna i den komplicerade historien är psykiatriprofessorn A. Jensen, hans maka fru Jensen (ingen i paret Jensen ges fullständigt förnamn), klinikunderläkaren Bodil Nielsen och sjukkasseläkaren Jens Rasmus. Fru Jensen, som har tre barn, har blivit gravid utom äktenskapet med sin fosterbror, tillika kollaboratör, angivare och hennes makes antagonist. Fru Jensen vill göra en abort, för sin egen skull men också för sin mans och hans karriärs skull – han planerar att kandidera till folketinget. Hon vädjar till Nielsen som sätter henne i kontakt med en kollega som utför det olagliga ingreppet. Fru Jensen dör och de inblandade drabbas av kval och konflikter. Det visar sig att Bodil Nielsen tidigare gjort en illegal abort efter en relation med en gift man, och att hon då rådgjorde med sin chef A. Jensen som stödde hennes beslut. Hon var vid denna tid sjuk och deprimerad, men ändå ser hon sin abort i efterhand som en flykt undan ansvar:

Och vad värre är, i mitt arbete skall jag ständigt avgöra samma eller liknande problem för andra kvinnor. Massor av dem tvingar jag att stå för sina handlingar, förmenar dem möjligheten till den utväg jag själv valde./---/ De begär alla abort. Det är en subjektiv värdering från min sida om den är befogad eller ej. Att föda barnet kan resultera i att de hela sitt liv får betala för en enstaka handling, som kanske inte innebar ens en kort stunds glädje. Det kan betyda en katastrofal omändring av deras villkor för framtiden.⁹

Efter ett samtal med Jens Rasmus, den läkare som utfört de båda illegala aborterna, dör Bodil Nielsen i en bilkrasch. Det är oklart om hennes död är en olycka eller ett självmord.

Sjövalls två litterära verk rör sig kring starkt laddade konflikter; i kärleksrelationer mellan man och kvinna, och i kvinnolivets svårflösta val mellan arbete, barn

och äktenskap. Hennes gestalter befinner sig på emotionella höjder såväl som bottnar, i ständig kamp med att få ihop livet men utan att lyckas. Bodil i *Fyra människor* är djupt olycklig och tar som jag tolkar det sitt liv. Karin i *Barlast* gör stora insatser för mänskligheten i Indien men har en försummad dotter. De har båda upplevt kärleken men tillfälligt och med en gift man. I *Barlast* är tillfredsställelsen över det egna arbetet och läkargärningen stark, medan den grumlas något i *Fyra människor* av dilemmat med alla de abortsökande kvinnorna. I Sjövalls litterära värld skildras en modern sexualitet men här presenteras sålunda inga enkla lösningar, vare sig i frågan om sexuella relationer eller abort. Hur agerade politikern Sjövall?

Kön och våld i politiken

Sjövall valdes in i riksdagens andra kammar 1957 och var då den enda kvinnliga socialdemokratiska riksdagsledamoten som inte var medlem i SSKF, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund.¹⁰ I sin avhandling *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* (1996) karaktäriseras Sjövall av historikern Gunnel Karlsson som en högt utbildad ”partikvinna” med snabb karriär i partiet, medan andra socialdemokratiska kvinnors väg till högre poster gick via mångårig skolning i kvinnoförbundet och utifrån ”kvinnokunskap” snarare än formella utbildningsmeriter.¹¹ Konflikten mellan ”partikvinnan” Sjövall och de förbundsskolade kvinnorna inom partiet blev omedelbar. Sjövall kritiserade de socialdemokratiska riksdagskvinnorna

för att inrikta sig för mycket på sociala frågor och familjefrågor. Nu var det inte så att kvinnoförbundet endast sysslade med det lilla livets frågor. En av kvinnoförbundets profilfrågor vid denna tid var kärnvapenfrågan och man engagerade sig starkt mot ett svenskt atomvapenförsvar. Sjövall var däremot för en anskaffning av svenskt atomvapen, och ledamot i partiets atomvapenkommitté.¹²

Sjövall kom att som riksdagsledamot även engagera sig i frågor om sexualitet. Jag kommer här att belysa Sjövalls argumentation i två riksdagsdebatter: om sterilisering år 1960 och om våldtäkt inom äktenskapet år 1962. Steriliseringspolitiken betraktas idag som ett mörkt kapitel i svensk historia. Vid den första steriliseringslagens tillkomst år 1935 var dock frågan tämligen okontroversiell. Det rådde partipolitisk enighet om vikten av att möjliggöra steriliseringar, av eugeniska och sociala skäl. Bakgrunden till steriliseringslagarna var föreställningen om att befolkningen höll på att degenerera genom så kallade undermåliga och sjuka människors reproduktion. Under de fyrtio år som lagen var i bruk steriliserades cirka 63 000 personer i Sverige, och av dessa var en överväldigande majoritet kvinnor. Forskare har uppskattat att upp emot hälften av steriliseringarna genomfördes med direkt eller indirekt tvång eller genom påtryckningar, medan övriga var frivilliga. År 1975 avskaffades lagen; tvångsteriliseringar förbjöds och så kallad fri sterilisering (som alternativ till preventivmedel) infördes.¹³

Under 1950- och 1960-talet kom steriliseringspolitiken upp till diskussion i riksdagen. År 1955 väcktes en motion om

översyn av steriliseringslagen, i syfte att göra lagen mer jämlik och stärka kvinnors inflytande i processen. Bland annat ville man slopa villkoret att make alltid skulle ges tillfälle att yttra sig vid makas sterilisering, och man ville också att män skulle kunna ansöka om sterilisering av medicinska skäl. Bakom motionen stod en grupp socialdemokratiska kvinnor tillsammans med två manliga partikamrater. Motionen avlogs. Fem år senare kom frågan upp på nytt genom en motion med i princip samma innehåll, nu författad av Elisabet Sjövall och Olof Palme (vid denna tid riksdagsledamot i första kammaren och sekreterare i statsrådsberedningen).¹⁴

Sjövall och Palme ville inte, liksom inte heller motionärerna från 1955, avskaffa steriliseringslagen. Vad de önskade var istället en mer restriktiv och jämlik tillämpning av den. I riksdagsdebatten framförde Sjövall att en sterilisering inte är en operation vilken som helst utan ett ”metafysiskt” ingrepp som är definitivt, rör vid ”biologiskt djupt grundade faktorer” och vid individens värde och integritet. En sterilisering uppfattades i regel som ett straff eller en slags diskriminering argumenterade Sjövall, och hon kunde förstå varför människor värjde sig för ingreppet. För Sjövall var sterilisering inte i första hand ett befolkningspolitiskt instrument utan en säker födelsekontrollmetod då en kvinna genomgått en eller flera legala aborter och makarna inte klarade av att hantera preventivmedel. Däremot menade hon inte att den gifta kvinnan självklart var den som skulle steriliseras, utan tvärtom att det kunde vara lika rimligt att det var maken som steriliserade sig. Steriliseringarna hade enligt

Sjövall ”snedvridits”, och ”drabbat kvinnor”. Lagutskottet ville inte ha någon utredning i den föreslagna riktningen, vilket Sjövall ironiskt framhöll för riksdagen var som att tro på ”jungfrufödelse”, och fortsatte: ”För utskottets ärade ledamöter skulle jag därför i detta sammanhang vilja framhålla, att hon hamnat i denna belägenhet genom befruktning under ett samlag.”¹⁵ I samlaget och i befruktningen, hävdade Sjövall, var kvinnan en passivt mottagande part och mannen en givande part, liksom att de var ett ”oförenligt ett”. I steriliseringsfrågan utgick Sjövall alltså från det gifta paret, inte individen, och hon menade att man och kvinna i samförstånd skulle kunna avgöra vem av dem som borde underkasta sig en steriliseringsoperation. Även denna motion avlogs (förutom förslaget att se över abortlagens steriliseringsvillkor). En översyn av steriliseringslagen dröjde istället till början av 1970-talet, vilken ledde fram till lagändringen 1975.

Sjövall var som riksdagsledamot också aktiv i frågan om våldtäkt inom äktenskapet.

Frågan landade i riksdagen 1962 genom en proposition om en ny brottsbalk. Bakgrunden var Straffrättskommitténs förslag från 1953 i vilket våldtäkt liksom andra så kallade otuktsbrott inte längre skulle tolkas som brott mot moralen, utan som brott mot person. Kommittén ansåg vidare att våldtäkt inom äktenskapet skulle kriminaliseras i vissa fall, till exempel då mannen bedömdes farlig och våldtäkten grov.¹⁶

De motioner som lades fram om förslaget på en ny brottsbalk rörde olika delfrågor, och några av dem rörde frågan om våldtäkt inom äktenskapet. Sjövalls motion skilde sig från de övriga genom sitt

omfång: 25 sidor till skillnad från övriga motionärers några få. Men framför allt stack den ut eftersom Sjövall avvisade förslaget. Endast två motionärer vände sig emot den föreslagna kriminaliseringen av våldtäkt inom äktenskapet: Sjövall och partikamraten Bo Martinsson.

Sjövalls skäl var flera: att våld var ett moment i ”normal sexuell tillvaro”, att kvinnor skulle kunna använda lagen i utpressningssyfte, att bedömning av abortärenden skulle försvåras då våldtäkt var skäl för legal abort och skulle kunna utnyttjas av kvinnan, och att ett straffbeläggande skulle utgöra en risk för mord och mordförsök på kvinnor av brutala och alkoholiserade män.¹⁷ Även Bo Martinsson pekade på utpressningsrisken liksom att bevisläget var svårt och att en kriminalisering innebar ett ingripande i familjelivet.¹⁸

I den efterföljande riksdagsdebatten återkom Sjövall till sin kritik, och hon raljerade över förslaget med ett språkbruk som väckte reaktioner i pressen. *Svenska Dagbladet* undrade om riksdagen i sitt protokoll verkligen skulle skriva ut Sjövalls inlägg – vilket man gjorde.¹⁹ Ur protokollet:

Äntligen full likställighet! Tidigare har männen mot oss kvinnor kunnat nyttja orden ”din förbannade hora”. Nu kan vi svara ”din djävla våldtäktare” – om nu det skall vara en sanering!²⁰

Sjövall menade att det var bra att ett äldre kulturmönster där mannens rätt att kräva sex av sin hustru höll på att omprövas. Men lösningen låg alltså inte i att kriminalisera. En beskyllning om våldtäkt mot en make var en oerhörd anklagelse menade Sjövall, och det gäller inte bara den brutala och aggressiva mannen – ”Det gäller kanske också den trötte, sensible, sensitive mannen som hustrun nekat samlag och som tar henne med visst mått av våld.”²¹ För ett visst mått av våld kunde ses som en del i det sexuella mötet. Sjövall fortsatte:

Att ett våldsamt gräl kan följas av ett samlag med så intensiva lyckokänslor att mannen och kvinnan aldrig tidigare upplevt något sådant är ingen ovanlighet. /---/ Varje bagatellgest i den oerhört ömtåliga, intrikata och komplicerade samvaro som finns mellan människor, där samlaget är en slutfas, kan antingen leda till brutalitet eller utmytna i någonting som ger en intensiv samhörighets- och lyckokänsla.²²

Sjövall menade att våldtäkt inom äktenskapet hittills kunnat bestraffas som misshandel eller olaga hot, vilket hon föreföll anse rimligt. Sjövall var även kritisk till grundförutsättningen för den nya lagen, där våldtagna kvinnor blev brottsoffer:

Om det finns någon handling som är gemensam är det sexualhandlingen även om den enligt nutida betraktelsesätt kanske inte längre är så syndbemängd som tidigare, kanske i stället mer skuldbemängd. Den kräver två för att det skall vara någon mening med den, och det gamla begreppet att man tillsammans förövade den är långt mera realistisk än att det är fråga om ett personbrott förövat av en person, brottslingen, mot en annan, offret.²³

För Sjövall var den sexuella handlingen alltså att se som i grunden gemensam. Samtidigt förde hon även fram exempel där den inte var det. Vid handläggning av aborttären den var hennes erfarenhet att kvinnor med många barn som utvecklat frigiditet och inte ville ha samlag med sina makar, ändå ibland tvingades till det och att det då kunde förekomma allt från mildt till brutalt våld. Dessa fall kommenterade Sjövall med att de var att se som anledning till sterilisering av kvinnan, så hon slapp oro för ytterligare graviditet.

Sjövall var inte ensam om att i riksdagsdebatten problematisera förslaget om kriminalisering. Även andra ledamöter kunde varna för kvinnors ökade möjlighet till utpressning mot och trakasserier av män. Folkpartisten Ingrid Gärde Widemar däremot, var en av de centrala förespråkarna för en kriminalisering, utifrån principen att varje människa själv ska få avgöra om hon ska ha sexuellt umgänge eller inte och att det inte fanns någon anledning att inte låta denna princip gälla även inom äktenskapet. Gärde Widemar menade vidare att om man undantog våldtäkt inom äktenskapet från det straffbara området skulle det rentav ”kunna verka sanktionerande från samhällets sida och det kan ju inte vara meningen”.²⁴ Efter omröstning i riksdagen gick förslaget att kriminalisera våldtäkt inom äktenskapet igenom, och den nya lagen trädde i kraft 1965.

Sjövall var som riksdagsledamot delaktig i en lagstiftande församling, men i debatten om våldtäkt inom äktenskapet framkommer att hon inte ansåg lagens paragrafer kunna fånga sexualitetens komplexitet. Förslaget om kriminalisering löste enligt Sjövall inte den sexuella våldsproblematiken, och oklart är om hon ansåg att den alls kunde lösas. Ett grovt sexuellt våld kunde fortsatt ses som misshandel, men i övrigt öppnade Sjövalls argumentation för att våld och sex kunde höra samman. Den förståelse Sjövall visade för vissa gifta män som våldtar (de ”sensibla”), motsvarades inte av någon större förståelse för de kvinnor som utsattes. Istället lyftes kvinnor fram som presumtiva utpressare. De tankar om individens värde och integritet som Sjövall fört fram i diskussionen om steriliseringar var frånvarande i diskussionen om våldtäkt inom äktenskapet. Men i likhet med inläggen om sterilisering utgick Sjövall från det gifta paret och sexualakten som gemensam, och det var därför hon inte ville ha en kriminalisering. Därmed höll hon fast vid att ett äldre synsätt där kvinna och man tillsammans kunde ses

som förövare var mer rimligt än idén om en förövare och ett brottsoffer.²⁵

Sjövall hade sedan 1956 stått på första plats på Göteborgs socialdemokraters lista, och att hon inför valet 1968 inte föreslogs för omval väckte stor medial uppmärksamhet. ”Tvingas hon lämna riksdagen för att hon är för obekvämt?” undrade *Expressen* som beskrev beslutet som ”Dagens politiska bomb”.²⁶ *Göteborgs-Posten* kommenterade det hela som att ”Kvinnan tige i församlingen”.²⁷ Sjövall ville enligt uppgift vara kvar. Den kritik som riktats mot henne var att hon inte tillräckligt deltagit i partiarbetet eller närvarat på årsmöten. Det blev som partiet ville. Sjövalls tid som riksdagsledamot var över i och med valet 1968.

Sexualupplysning och sexualpolitik

Sjövall var förbundsordförande i RFSU under tidigt 1960-tal. Det är svårt att få klarhet i vad RFSU ansåg om hennes agerande i riksdagen 1962 i frågan om våldtäkt inom äktenskapet. Av organisationens bevarade protokoll framgår noll och intet. Men vi vet att RFSUs position nio år tidigare var motsatt Sjövalls. I sitt remissvar på Straffrättskommitténs betänkande om en ny brottsbalk (SOU 1953:14) stödde RFSU förslaget på en kriminalisering av våldtäkt inom äktenskapet.²⁸

För en vänsterpolitiskt engagerad läkare som Sjövall med intresse för sexualfrågor var steget in i RFSU troligen kort. RFSU hade bildats 1933 med målet att skapa en folkrörelse för sexualupplysning och sexualpolitik. Förbundet verkade bland annat för tillgång till preventivmedel, abort och sterilisering, upprättande av rådgivningsbyråer

runtom i landet, sexualundervisning i skolan och att homosexuella förbindelser skulle avkriminaliseras. Partipolitiskt stod man obunden men hade sina rötter i vänstern genom sina grundare syndikalisten Elise Ottesen-Jensen och socialistiska läkare som Gunnar Inghe och Gustav Jonsson. När Sjövall kom in i RFSU på 1950-talet hade organisationen blivit relativt etablerad med utarbetade myndighetskontakter och en ställning som expertis.²⁹

Att Sjövall gick in i RFSU ska alltså inte förvåna, och hon fick snabbt en position i organisationen. År 1950 valdes hon till ordförande i Göteborgs lokalavdelning av RFSU.³⁰ Åren 1952-1954 ansvarade hon för spalten ”Frågor med svar” i RFSUs *Populär tidskrift för psykologi och sexualkunskap*, och hon skrev även ett antal artiklar i tidskriften i olika ämnen. RFSU gav också ut två skrifter av Sjövall: *Båda har ansvar* (1952) och den av henne redigerade *Födelsekontroll* (1960). År 1955 valdes Sjövall in i RFSUs förbundsstyrelse och 1961 valdes hon, som tidigare nämnts, till RFSUs förbundsordförande. I RFSU kom Sjövall att ägna mycket kraft åt abortfrågan.

Abort och kvinnors val

Sjövalls engagemang i abortfrågan måste, liksom andra frågor, ses i ljuset av dess läge i svensk politik liksom i relation till RFSUs ställningstaganden. Svenska kvinnor hade haft möjlighet att ansöka om legal abort sedan 1938, av medicinska, eugeniska och humanitära skäl, och sedan 1946 även av socialmedicinska skäl. 1950-talet var dock ett abortrestriktivt decennium. Legal abort sågs inte som en rättighet för kvinnor utan

som en nödfallsåtgärd och under 1950-talet mer än halverades antalet legala aborter; från drygt 6000 år 1951 till knappt 3000 år 1960. Medan abort under 1930-talet främst diskuterats som en somatisk-medicinsk och en social fråga, framstod den på 1950-talet som en i första hand psykiatrisk. Kvinnor ansökte om – och kunde beviljas – abort av skäl som ”psykasteni” eller ”psykisk insufficiens” (ungefärlig betydelse psykisk trötthet och psykisk otillräcklighet). Läkare och kuratorer inom abortvården kunde beskriva många abortsökande kvinnor som bekväma eller ovetande om sitt eget bästa och en strategi var att med olika medel övertala kvinnor att föda (det vill säga att inte vända sig till illegal abortör).³¹

RFSU var sedan bildandet en central aktör i abortdebatten. På 1930-talet krävde förbundet att kvinnor ska ha rätt till abort av sociala, medicinska och rasbiologiska skäl men på 1940-talet omformulerades kravet. I 1944 års program betonades vikten av socialpolitiska preventiva åtgärder, och kravet på rätt till abort av sociala skäl skrevs in som temporärt – så länge sociala indikationer kunde tänkas föreligga.³²

Även Sjövall var inne på den restriktiva linjen. I Sjövalls *Båda har ansvar* (1952), en sexualupplysningskrift för ungdomar utgiven av RFSU, berörde hon villkoren för legala aborter och riskerna vid illegala. ”En abort är och förblir den sämsta lösningen” löd slutsatsen, och som ett alternativ förde hon fram att en oönskat gravid kvinna kunde adoptera bort sitt barn till barnlösa par.³³

I artikeln ”Abortfrågan – ett mänskligt och socialt problem” i RFSUs *Populär*

tidskrift för psykologi och sexualkunskap, hävdade Sjövall att med de illegala aborternas ökade antal i början av 1900-talet så var abort inte längre ett främst medicinskt problem utan ett ”samhällsproblem av stora mått”. Viktiga sociala reformer hade genomförts, men det mesta var fortfarande ogjort. Sjövall betecknade abort som en ”obiologisk företeelse” och ville satsa ytterligare på en förbättrad sexualupplysning och på information om och ökad tillgänglighet av preventivmedel. ”Ingen lycklighet och frisk mor söker abort” hävdar hon i artikeln.³⁴ Texten producerades vid ungefär samma tid som dramat *Fyra människor* där Sjövall uttryckte en viss förståelse för kvinnors abortönskan, och framför allt kval inför sin makt som läkare. Kanske beror de olika bilderna av abort på att dramat Bodil Nielsens åsikter inte ska utläsas som Sjövalls egna. En annan tolkning är att dramat tillät en resonerande ambivalens som inte lika lätt kunde rymmas i sexualpolitiken.

I ett referat av abortutredningens betänkande 1953 upprepade Sjövall att abort var en dålig lösning och att man lämnade kvinnorna i sticket:

Abortfrågan ter sig som ett av det moderna samhällets mest svåröverskådliga och svårösta problem.” /---/
De höga frekvenssiffrorna för både de legala och de kriminella aborterna tyder på att man överlät åt den enskilda kvinnan att välja – en dålig – lösning på dessa problem.³⁵

Med Göteborgs lokalavdelning la hon 1953 fram en motion till RFSUs kongress om att

skrivningarna om abort i RFSUs program skulle ändras. I motionen framfördes att skrivningarna var alltför "abortvänliga" och man uttryckte tveksamhet över om hänsyn alls skulle tas till sociala skäl vid ett operativt ingrepp som abort. Kongressen var positiv och RFSU drog igång ett arbete som resulterade i nya programskrivningar vid kongressen 1958 enligt vilka RFSU skulle verka för en abortlagstiftning baserad på sociala, psykologiska och medicinska forskningsresultat, och att oönskade graviditeter skulle förebyggas. Abort formulerades alltså inte längre som en rättighet, och sociala faktorer för abortönskan ansågs inte längre vara för handen.³⁶

Abortdebatten i Sverige tog en ny vändning under 1960-talet då krav på fri abort restes för första gången. Det var de liberala och socialdemokratiska student- och ungdomsorganisationerna som under tidigt 1960-tal krävde att systemet med ansökningsförfarande och medgivande till legal abort av vissa skäl eller indikationer skulle slopas, till förmån för att lägga beslutsrätten hos den enskilda kvinnan.³⁷ Till en början förhöll sig flertalet partier och organisationer skeptiska eller avvaktande inför förslaget om att införa fri abort, så även organisationer som RFSU och socialdemokratiska kvinnoförbundet. I tidskriften *Husmodern* 1963 ställdes den något märkliga frågan "Ska en mor tvingas föda ett oönskat barn?" till ett antal läkare och politiker, däribland Sjövall, och hennes svar var ja. Med fri abort skulle kvinnans situation förvärras, trodde Sjövall. Mannen skulle i många fall driva kvinnan till

abort för att undkomma ansvar. Sjövalls erfarenhet var att "praktiskt taget ingen normal kvinna begär abort, om mannen

Prövningsinstansen utgjorde ett slags fostrets "försvarsadvokat" och borde vara kvar, menade Sjövall.

säger att barnet skall få födas". Prövningsinstansen utgjorde ett slags fostrets "försvarsadvokat" och borde vara kvar, menade Sjövall, medan fri abort skulle innebära en "rasering av våra kulturnormer". Att ett barn var oönskat menade Sjövall inte var ett hållbart skäl för abort.³⁸

Under 1960-talet kom opinionen att svänga. RFSU tog ställning för fri abort 1968. Då var Sjövall inte längre kvar i organisationen. Efter år av utredning och diskussion beslutade riksdagen 1974 om att införa fri abort i Sverige.³⁹

Förtroliga brev

Tillbaka till 1950-talet. I RFSUs *Populär tidskrift för psykologi och sexualkunskap* 1953 skrev Sjövall artikeln "De homosexuella – en rättslös minoritet". Det var en tydlig och talande rubrik. Sjövall såg i huvudsak två orsaker till homosexuellas svåra situation: Dels västerlandets sexualfientliga kultur vilken drabbade såväl heterosexuella som homosexuella, och dels att homosexuella var en förtryckt minoritet att jämföra med icke-vita personer utsatta för rasism. Sjövalls resonemang byggde till stora delar på den amerikanske författaren Donald Webster

Corys (pseudonym för Edward Sagarin) banbrytande arbete *The Homosexual in America* (1951).⁴⁰

Corys bok liksom Sjövalles artikel skrevs i en tid då homosexualiteten var starkt omdiskuterad. Å ena sidan hade sexualforskaren Alfred Kinsey, som blivit världsberömd 1948 med sin *Sexual Behavior in the Human Male*, eller *Kinsey-rapporten. Mannens sexuella beteende* som den kallades i sin svenska översättning 1949, visat att samkönade sexuella kontakter var betydligt vanligare än man hittills trott och avvisat idén om homosexualitet som perversion.⁴¹ Å andra sidan florerade föreställningar i USA, Sverige och flera andra länder om homosexuella som sexuellt abnorma och som säkerhetsrisker. Cory pekade på det faktum att homosexuella tjänstemän rensats ut ur den amerikanska statsförvaltningen, och Sjövall omnämnde det i Sverige aktiva mödraförbundet vilket skulle verka till försvar av landets barn mot homosexuella handlingar.⁴²

I Sverige hade homosexuella kontakter avkriminaliserats 1944. En medicinsk diskurs i vilken homosexualitet framstod som sjukdom eller avvikelse, ersatte en traditionell där homosexualitet setts som omoralisk och ett brott.⁴³ RFSU hade sedan starten verkat för en avkriminalisering, men tolkningar av homosexualiteten kunde skifta mellan att se den som en harmlös variant av sexualiteten till en avvikelse.

En som blev starkt berörd av Sjövalles artikel var historikern Ragnar Liljedahl.⁴⁴ Liljedahl tog kontakt med Sjövall och det blev upprinnelsen till en intensiv brevväxling och vänskap. Liljedahl valde att skriva till Sjövall under namnet ”Dr Otto Dahl”. Som homosexuell gällde att vara försiktig. Först efter ett halvår gav han henne sitt rätta namn och då talade de också med varandra i telefon. Kanske bidrog Liljedahls anonymitet till Sjövalles öppenhet: ”Så personlig som jag varit nu, har det aldrig hänt förut att jag varit. Orsaken ligger hos Er – och självklart hos mig själv, jag har tyckt om att skriva som jag gjort, därför att Ni lockat fram det.”⁴⁵

Sjövalles brev är många och långa. 59 brev år 1954 innebär mer än ett brev i veckan. Tätt skrivna på maskin, ibland upp till tio sidor. Sjövall skriver om homosexualitet men också om sitt liv, om arbete, politik, abort, ensamhet och depressioner. Sjövall berättar att hon vill slåss för minoriteter och att hon velat följa upp sin artikel ”De homosexuella – en rättslös minoritet” men att redaktionen satte stopp. Hon fortsätter:

Kanske ligger där en del av förklaringen på vad Ni säger: varför hatar människor som gör anspråk på att i andra sammanhang vara radikala så intensivt homosexualiteten. Kanske för att deras radikalitet inte är genuin utan en pose. Jag tror inte att en grundmurad radikal människa gör det, i det begreppet ligger

för mig att man kunnat erkänna att varje mänsklig individ har samma värde som en själv.⁴⁶

Längre fram berättar Sjövall mer om sig själv, att hon har erfarenheter av sexuella relationer med kvinnor men att hennes heterosexuella läggning är starkare. ”Bisexuell – vad i helvete menas med bisexuell? Det är ett av de ord som man älskar att förvirra debatten med.”⁴⁷

Sjövall vill tala om för Liljedahl att även heterosexualiteten är komplex och kan rymma hemligheter såväl som starka känslor:

Bakom den heterosexuelles oförmåga att finna lycka ligger väl samma faktorer som bakom den homosexuelles – en fruktansvärd anklagelse mot vårt samhälle. /—/ Under vilka former det än varit, så har Ni under årens lopp lyckats tillfredsställa Er könsdrift. Jag misslyckas – jag lever helt isolerad, av det enkla skälet att jag inte vågar riskera en graviditet – inte med den position jag har som en av landets största abortdoktorer! Det är ett helvete men för mig – i regel – drägligt, därför att jag levt ett sexualliv, som kanske varit unikt och som fått mig att i vördnad böja mig för den skönhet och den helighet en sexualhandling bär inom sig. – Men alla de som aldrig vågat. De som är så rädda att de aldrig vågar lyfta huvudet i protest, de kanske har det rätt lindrigt. Men de som vet att skräcken och skamkänslan – och samhällets dom – håller dem tillbaka. Tror Ni icke att de också grips av samma förtvivlan över sina pajaskonster och sitt dubbelspel?⁴⁸

Sjövall var, som hon skrev, ”abortdoktor” men i breven nämner hon även egna aborter. Hon berättar om en kvinnlig vän och kollega som opererat. ”Mina andra två aborter har icke bekymrat mig, vilket är lögn självfallet”.⁴⁹ Sjövall är ironisk och dubbeltydig i sina brev, och emellanåt också rasande. Särskilt systerlig är hon inte. En framträdande socialdemokratisk kvinnoförbundare får håren att resa sig på Sjövall och hon vill ”önska allt vad sociala och politiska tanter heter åt helvete”. Vidare hånas en av RFSUs ”kvinnosaxsdoktorer”.⁵⁰ Däremot uttrycker hon flera gånger sitt gillande över Elise Ottesen-Jensen även om de, som hon skriver, inte alltid är överens.

Sjövalls brevväxling med Liljedahl var intensiv det första året. De följande två åren skrev hon också regelbundet, men sedan mer sällan. Brevens längre fram är kortare och handlar mer om arbete och vardag än sexuella frågor. Någon form av kontakt höll de genom åren. Sist i arkivvolymen av Sjövalls brev till Liljedahl ligger ett tidningsurklipp bevarat – en runa om Sjövall efter hennes död 1981.

Slutord

Att följa spåren efter Sjövall är att följa en person som valde utmaningar, och som engagerade sig verkar det till bristningsgränsen. Idag skulle Sjövall nog etiketteras som en besvärlig människa. Av Tage Erlanders dagböcker från 1950- och 1960-talen framgår att Sjövall väckte känslor. Från sin tid som statsminister vittnar Erlander om gräl med Sjövall och han beskriver inlägg av henne som illasinnade eller idiotiska.⁵¹

Sjövall gick ofta motvalls – mot kvinnorna i socialdemokratiska kvinnoförbundet i atomvapenfrågan, mot majoriteten riksdagsledamöter i frågan om steriliseringar liksom om våldtäkt inom äktenskapet, och mot ett flertal tongivande RFSU:are i synen på homosexualitet. Men en del av hennes uppfattningar var i linje med andras. Sjövalls skepsis inför fri abort delades under 1950-talet och det tidiga 1960-talet av många, däribland socialdemokratiska kvinnoförbundet liksom RFSU. Det är idag, utifrån vår tids abortlagstiftning och abortdebatt, som hennes uppfattning om abort sticker ut.

Något som löper genom Sjövalls tänkande i sexuella frågor är idén om sexualiteten som relationell, som något som binder två människor till varandra. Det var bland annat därför Sjövall avvisade kravet på kriminalisering av våldtäkt inom äktenskapet, och det var därför hon önskade en mer ”jämlig” steriliseringspolitik. Den sexuella relationen stod även i centrum i Sjövalls skönlitterära verk. Samtidigt skildrade hon kärlekslivet som allt annat än harmoniskt och glatt. Den sexuella samlevnaden framstår som komplicerad, och relateras till såväl njutning som våld. Men Sjövall kunde också, som i brev till vännen Liljedahl, framhålla den som helig.

Giddens beskrivning av det moderna livets intimitet och sexualitet är lätt att återfinna hos Sjövall: det reflexiva jaget, den begärande och njutande kvinnan, heterosexualitetens detronisering, och framför allt den nära relationens betydelse. Med hjälp av Giddens kan vi bättre förstå Sjövalls upphöjelse av den sexuella relationen. Tolkad så framstår Sjövall som inte enbart motvalls, utan även som en kvinna i tiden.

Noter

- 1 Biografiska uppgifter från dödsruna *Svenska Dagbladet* 13/5 1981, G. U.: "Namn att minnas. Elisabet Sjövall" *Svensk tidskrift* 31/12 1968, *Vem är det* 1965.
- 2 Sjövall var inte ensam om att hysa höga ideal för läkaruppgiften. Som medicinshistoriker Motzi Eklöf konstaterar i sin bok *Läkarens ethos. Studier i den svenska läkarkårens identiteter, intressen och ideal 1890-1960*, Linköpings universitet 2000, s. 339f var självbilden bland läkare under perioden att läkaren var en ledargestalt och läkaryrket ett altruistiskt kall.
- 3 Anthony Giddens: *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*, Nya Doxa, 1995 s. 10, 32, 34, 37.
- 4 Giddens 1995 s. 58-62.
- 5 Elisabet Sjövall: *Barlast*, Bonniers 1948/1946 s. 16.
- 6 Sjövall 1948/1946, s. 171.
- 7 Sjövall 1948/1946, s. 221.
- 8 Sjövall 1948/1946, s. 78.
- 9 Elisabet Sjövall: *Fyra människor*, Bonniers 1951, s. 67.
- 10 Gunnel Karlsson: *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*, Arkiv förlag 1996, s. 201.
- 11 Karlsson 1996, s. 139-140.
- 12 Karlsson 1996, s. 173, 208, 271.
- 13 Se Mattias Tydén: *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975*, Acta Universitatis Stockholmiensis 2002 och Majja Runcis: *Steriliseringar i folkhemmet*, Ordfront 1998. Om Elise Ottesen-Jensens och RFSUs syn på ras-hygien och steriliseringar, se Lena Lennerhed: *Sex i folkhemmet. RFSUs tidiga historia*, Gidlunds 2002.
- 14 Runcis 1998, s. 242-251, Tydén 2002, 217ff, 245ff.
- 15 Riksdagstrycket 1960, AK protokoll nr 13.
- 16 Åsa Bergenheim: *Brottet, offret och förövaren. Vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850-2000*, Carlsons 2005, s. 275ff. Statsvetaren Maria Wendt Höjer har i avhandlingen *Rädslans politik*, Liber 2002 analyserat svensk of-fentlig politik och riksdagsdebatt om mäns våld mot kvinnor åren 1930-1990. Hon menar att förslaget att kriminalisera våldtäkt inom äktenskapet var ett av de mest omdiskuterade i diskussionen kring den nya brottsbalken, s. 54. Wendt Höjer refererar och analyserar riksdagsdebatten men utan att ange namn eller partibe-teckning på dem som gör inläggen.
- 17 Motion 654, Riksdagstrycket 1962, Motioner i AK. Sjövall utgick i sin motion till stora delar från en engelsk icke namngiven författare, och det är inte helt enkelt att avgöra vad som är hens analys och vad som är Sjövalls.
- 18 Om debatten, se Ann-Charlotte Hansson: "Våldtäkt inom äktenskapet. En aktörs-baserad idéanalys av remissvar, motioner samt riksdagsdebatt angående lagförslag till Brottsbalken (1962: 700)", Påbygg-nadsuppsats i statsvetenskap, Stockholms universitet 2002.
- 19 Se *Svenska Dagbladet* 30/11 1962 där Sjövall förklarade att hon inte talat för att chockera eller provocera.
- 20 Riksdagstrycket 1962, AK protokoll nr 33.
- 21 Riksdagstrycket 1962, AK protokoll nr 33.
- 22 Riksdagstrycket 1962, AK protokoll nr 33.
- 23 Riksdagstrycket 1962, AK protokoll nr 33.
- 24 Riksdagstrycket 1962, AK protokoll nr 33.
- 25 En möjlig tolkning av Sjövalls idéer om våld och sex skulle kunna vara att hon hade en sadomasochistisk läggning, men jag har inte funnit stöd för att så var fal-let. I brev till Ragnar Liljedahl i mars 1954 nämner Sjövall att hon har en lust till sa-dism och önskan att dominera, men att denna gäller intellektuellt och känslomäs-sigt, inte sexuellt. Ragnar Liljedahls arkiv 1989: 2 vol. 38, Linköpings Stiftsbibliotek.
- 26 *Expressen* 21/4 1968, se även *Svenska Dagbladet* och *Göteborgs-Tidningen* samma dag.
- 27 *Göteborgs-Posten* 22/1 1968.
- 28 De flesta remissinstanser var då positiva till en kriminalisering. Samtidigt menar Hansson att alla remissinstanser - men

- inte RFSU - ansåg att våldtäkt inom äktenskapet eller i en relation skulle bedömas mildare än andra våldtäkter, Hansson s. 33. Om Sjövals kritik av psykoanalysen liksom sorti ur RFSU, se Lennerhed 2002 s. 191.
- 29 Lennerhed 2002.
- 30 Göteborgs lokalavdelning RFSU 27/2 1950, Protokollsbok 1947-51, Göteborgs stadsarkiv.
- 31 Om 1950-talets abortdiskurs, se Lena Lennerhed: "Abort och psyke", *In på bara huden. Medicinhistoriska studier tillägnade Karin Johannisson*, Torbjörn Gustafsson Chorell och Maja Bondestam (red.), Nya Doxa 2010.
- 32 Lennerhed 2002, s. 101-111.
- 33 Elisabet Sjövall: *Båda har ansvar*, RFSU 1952, s. 26. I skriften informerades om könsorganens anatomi, pubertetsutveckling, frigiditet, impotens, orgasm, homosexualitet, könssjukdomar och preventivmedel. Här betonades att sex hörde samman med lust, inte enbart fortplantning.
- 34 Elisabet Sjövall: "Abortfrågan - ett mänskligt och socialt problem", *Populär tidskrift för psykologi och sexualkunskap* 1952: 3.
- 35 Elisabet Sjövall: "Abortutredningens betänkande" i *Populär tidskrift för psykologi och sexualkunskap* 1953: 6.
- 36 Protokoll RFSUs kongress 1953 och 1958, RFSUs arkiv vol. A1:1, Arbetarrörelsens arkiv. Motionen 1953 lades fram av Göteborgs lokalavdelning men Sjövall var mycket aktiv i debatten som finns nedtecknad i protokollet, och därför tolkar jag motionen även som överensstämmande med hennes uppfattning.
- 37 Om 1960-talets abortdebatt, se Lena Lennerhed: *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*, Norstedts 1994 och *Historier om ett brott. Illegala aborter i Sverige på 1900-talet*, Atlas 2008.
- 38 "Ska en mor tvingas föda ett oönskat barn?" *Husmodern*, 1963: 10.
- 39 Sjövall biträdde som expert i den abortutredning som föregick lagändringen 1975 och i ett särskilt yttrande argumenterade hon mot införande av fri abort, se *Rätten till abort* SOU 1971:58.
- 40 Edward Sagarin var författare och längre fram professor i sociologi i New York. Se "Cory, Donald Webster" i *Who's Who in Contemporary Gay & Lesbian History. From World War II to the Present Day*, Robert Aldrich och Garry Wotherspoon (red.), Routledge 2001.
- 41 Om Kinseys inflytande i Sverige, se Lennerhed 1994 kap. 2.
- 42 Om mödraförbundet och föreställningar om ett homosexuellt frimureri i samband med den så kallade Kejneaffären, se Lennerhed 1994, kap. 3.
- 43 Se Jens Rydström: *Sinners and Citizens. Bestiality and Homosexuality in Sweden, 1880-1950*, University of Chicago Press 2003.
- 44 Liljedahl är omskriven i Fredrik Silverstolpe m.fl.: *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960*, Stockholmia förlag 1999. Under pseudonymen Tor Hell skrev Liljedahl om sina sexuella möten med soldater i Stockholm på 1930-talet, texter som trycktes först under 1970- och 1980-talen i tidskriften *Revolt*.
- 45 Brev från Elisabet Sjövall till Ragnar Liljedahl 29/1 1954, Ragnar Liljedahls arkiv 1989: 2 vol. 38, Linköpings Stiftsbibliotek. Under 1954 för Sjövall en diskussion med Liljedahl om hur breven ska bevaras, och min tolkning av denna liksom Sjövals övriga verksamhet är att hon var öppen för att breven skulle bevaras för framtida läsare.
- 46 Brev från Sjövall 29/1 1954.
- 47 Brev från Sjövall 27/2 1954. Sjövall skriver att hon har en homosexuell läggning

men att hennes heterosexuella är starkare. I mars 1954 skriver hon att hon inte vet om hennes påstående om sin homosexuella läggning är sant eller inte, men att hon ville se hur Liljedahl skulle reagera.

48 Brev från Sjövall 1/1 1954.

49 Brev från Sjövall 13/4 1954.

50 Brev från Sjövall 2/3 1954.

51 Tage Erlander: *Dagböcker. 1963-1964*, Gidlunds 2012, s. 59f, 222, 291.

Nyckelord

Elisabet Sjövall, sexualitet, abort, våldtäkt, RFSU

Lena Lennerhed

Institutionen för historia och samtidsstudier

Södertörns högskola

141 89 Huddinge